

Omkring det fælles grødfad.

industri som en velstandskilde for landsbyens bønder; de forarbejder ikke blot den bedste havre af egen avl, men køber store portioner på torvet eller skibene i København, flere gårde fremstiller op til 20 tdr. havregryn om ugen. Af-faldet går til fedesvin og fjerkræ, skallerne giver et bageovnsbrændsel (11).

Men først langt senere kommer havregrynene frem i almindelig handel. O. 1870 var de næsten ukendt på Falster (12), på Bornholm endog ved århundredskiftet (13); nu er havregrynene gen-stand for en stor industri.

Man har blandet havre i rugmel til brød og havre med byg til hvidtøls malt (14), den var også ret almindelig anvendt til brændevinsbrænding, men havresuppe spædet med kogt vand eller skum-metmælk var ofte at foretrække (15). Egentlige havrebrød og -kager nævnes sjældent i ældre lit-teratur – bl.a. fra Vendsyssel og SFyn (16). Fynboernes *prosssekage* (en tændt tælleprås blev stukket i dejen før ovnsætningen) af havregryn var i 1800-t gildesmad og i julen en obligatorisk

ret; havregryn blev også brugt til pandekager og jævning på grønkål (10, 17). Den »sunde« havre-grød har været hyppig morgen- eller middagsret i mange hjem; nu spises mest fabriksristede gryn med mælk eller på frugtsupper.

LITTERATUR: (1) 688 2,1805,60; (2) 872b 70; (3) 228e 1,572 (Sundeved); 690 7,992; (4) 488d 340; (5) 586 1,12; 488 9,1888,42; (6) 462 141; (7) 941f 25,27; (8) 24b 83; (9) 791 1,1789,120f; 760 242 jf. 633f; (10) 760 232; (11) 57 2,1803,471f; 318 1839,271f; (12) 865 160; (13) 449 1947,28; (14) 398 1806,98; 520 9; (15) 512 30,1897,541; (16) 328g 44f; (17) 760 193–96; 328g 144–46.

ANDEN ANVENDELSE

Hver bymand gav fire neg pr. gård og 2 skilling pr. ko til den, som på omgang holdt bytyren, og den, der havde hingsten opstaldet, skulle have en tønne havre for hver dragtig hoppe (Jylland; 1).

Over kurven i bryggekarret blev lagt et havre-

Bonde skærer hakkelse ved »hakkelseskisten«. Foto: Dansk Folkemindesamling.

neg, den såkaldte *rose*, til at si urten fra masken (Als; 2).

Juleaften fik køer og heste et havreneg (Angel), et sådant er nu som før fuglenes *juleneg* (3).

Tintallerkener blev pudset i hel havre (NSjælland; 4). Røget flæsk opbevarede man bedst i tør havre, thi som ophængt dryppede fedtet af (1794; 5). Den fynske rygeost blev røget med havrehalm og kaldtes derfor spøgefuldt *fynsk hare* [havre]-steg (6).

Fynske piger skal i gamle dage have sminket sig med havregryn opblødt i rosenvand (7).

Vinteraftener snoede karle og drenge *simer* (bånd) af havrehalm til at binde næste høsts kornneg med; de kunne gemmes og bruges flere år i træk (Jylland og Holsten 1792; 8). Eller simerne skulle anvendes som *tagreb* til forårstækningen, man havde dem liggende i favnemålsknipper (Jylland; 9). Husenes nordside blev tækket med havrehalm (Mors; 10), ved den nordvestjyske kyst var hytterne af græstørv med lyngtag og indvendig beklædt med havrehalmsfletninger (11); halmen gav flettede stolesæder og tre simer blev snoet sammen til skagler (12). Af omhyggeligt udvalgte strå flettede karlene små måtter til deres pigers træsko (13).

I fattige hjem med mange børn måtte man stoppe havreavner eller -hakkelse i madrasser,

dyner og puder; det var brugt endnu i 1880'erne (14).

Drenge lavede vindmøller af havrestrå (Grenåegnen o. 1900; 15). Et led af frisk havrestrå, forsynet med en lydtunge under »knæet« og en række lydhuller til fingersætning, giver en fløjte med blød nasal tone (16).

LITTERATUR: (1) 228e 1,150,613; (2) 944b 72; (3) 250d 136; 7,24,29f,43,62,65ff,86ff; 65 24/11 1964; (4) 941 34, 941e 12; (5) 792 4,336; (6) 825 148; 384 1843, 310; 579 74; (7) 657 25/12 1929; (8) 792 2,130; (9) 924 1,1798,41 jf. 341 (Thy); 754e 30,67,96; 955 1926, 35; (10) 228e 1,573; (11) 905 40 sml. 84; (12) 488f 1, 59 og 3,41; 754e 96; (13) 1007 1898,98f (Sabro h. o. 1850); 760 59; (14) 252 4,1923,231 (o. 1800); 488f 3,13,54,94f,96; 442 170; 250b 33; 519 74; 246 15, 1943-44,24 (Als); 941f 80f; (15) 400 13/8 1958; (16) 433x 68.

LÆGEMIDLER

Havrevælling kogt med usaltet smør gives som middel mod opkastning på grund af mangelfuld fordøjelse eller forgiftning; havremel kogt i eddike bruges til badning af sår; havrevælling kogt med løg spises mod sygdomme, der giver abnorm urin (o. 1450; 1).

Christiern Pedersen 1533: tørre havregryn og havremel indtages fastende for hovedpine og svimmelhed, da »det tørrer hjernen« (5a); havregryn kogt med eddike til vælling spises, når man har »stor hede og brænder meget indvortes« (84b).

Henrik Smid 1546ff: havrevælling regulerer afføringen, »stopper bugen« og giver en »god føde for sin naturlige varmes skyld«; brændt havremel drukket med honningvand stiller kronisk hoste; melet lægges på hævede lemmer, som er gået af led.

Simon Paulli 1648, 175: steges med salt og lægges i pose på maven mod kolik og forstoppelse; havregrød og -suppe er meget sund for svage folk plaget af blæresten; havregrød blandet med smør lægges på barselkvindes bryster hævede af opsamlet mælk; piger, der vil »bedrage« deres kæreste med et gult hår, vasker det i afkog af havrestrå; dekoktet gives også mod børns skabies og kløe i hovedet.

Varme kærner stoppes i ulvemave til omslag for kolik; havremel og alun kogt i vand bruges til grødomslag på rosen (begyndelsen af 1700-t; 2). Melet anvendes til fordelende og blødgørende omslag; kogte havregryn mod feber, tæring og blodspytning (o. 1800; 3).

Havre kogt i vand lægges i en pose på maven

Gammel løbbinder arbejder på en kurv i sit værksted. »Bindingen«, der ses på mandens knæ, holder stråene tæt sammen under arbejdet. Maleri af N. P. Mols, 1883. Privateje.

for kolik (1807; 4) og ristede kærner i en varme-
pose mod hjertet for mavekrampe (5), havregrød
spises for mavekatarr (6), -suppe mod diarré og
gonorré (7).

Havre og hyldeblomster i varmt omslag for hjer-
teonde (Randers-egnen; 8), varm havre på ma-
ven for sidesting (9). Sorte kærner branket til
pulver indtages mod ufrivillig vandladning (10).
Havresuppe eller te af stråene (på Bornholm
utærsket) drikkes mod svælgkatarr og al slags
hoste (11).

Havregrødsomslag lægges på koldbrand (12) og
frost i fødderne (8), for at »modne« bylder, i
øvrigt på bulne fingre o.a. betændelser samt hæ-
morroider (13) og hævelser efter insektstik (12).
Dekokt af havrestrå anvendes til badning af ud-
slet (14), et vandafkog af havre, bittermandler,
rosenvand anbefales m.m. til ansigtvask mod
uren hud (15).

Færøerne: en pose med varme havregryn lægges
på hævelser (16).

Grøn havre gives for køers blodsot (dysenteri), et
dekokt af havregryn mod kolik (17). Klog mand
i VJylland gav ko med »lændeblood« et omslag af
blødgjort havre (18). Et hævet eller knudret yver
vaskes med havresuppe (19), et havregrødsom-
slag lægges på ko stukket af orm (1790; 17); for
løse tænder skal den have et havreneg at æde
(20).

En ko, som ikke bliver tyregal, fodres med et ny-
spiret (maltet) havreneg, branket havre og salt
eller museskåret havre (21). Branket havre ind-
givet efter løbningen gør koen drægtig (22). Fik
en kvie, som for tidligt blev løbet, kogt havre,
gav den tilstrækkelig mælk til kalven (1632; 23).
Når koen har kælvat, skal den have en flaske
brændevin og selv rykke toppen af et utærsket
havreneg (NSjælland; 24).

Også soen fik branket havre eller 12 håndfulde
kærner for at komme i brunst; dette bruges
endnu sine steder, bl.a. i SSjælland (25), jf. ne-
denfor.

Kogt havre lægges som omslag på hestens sår
(17), maltet havre gives for krop (Ribe amt; 26).

LITTERATUR: (1) 348b 25f,37,42,55; (2) 488o 151,
173f; (3) 739 1,1796,566; (4) 217 16; (5) 86 9,1864,32;
(6) 512 24,1891,735; (7) 186 (1869) 6f; (8) 488o 130,
138; (9) 488o 192; (10) 488o 166 (Thy); 488g 3,189;
(11) 32 34; 865 193f; 328f 1,217; 449 1950,27; (12)
327 23,25; (13) 32 34; 327 10,14; 328f 1,63,161,178,
201,213; (14) 280 14/9 1944; (15) 282 22; (16) 752 91
jf. 55; (17) 83 113,164,171,206; (18) 328f 2,31; (19)
32 34; (20) 161 1936/1: 2164; (21) 57 2,1803,390
(Sjæll.); 830 4,1885,52; 488g 1,97; 512 30,1897,66;

634 12248 (VJyll.); (22) 488 9,1888,14f (23) 1004;
(24) 488g 1,1038; (25) 308b 116; 854 1,1932,98; 572
39,398; 107; (26) 57c 1,1808,137.

OVERTRO

Når soen var løbet, ville den få lige så mange
grise som håndfulde havre man gav den – galte
eller so-grise, alt efter om en mand eller kvinde
gjorde det (Jylland; 1). Af neget, som man gav
kælvekoen, skulle den æde 3 mundfulde, før det
blev lagt i krybben (2).

Mod nervefeber og under feberanfald skulle pa-
tienten holde tre havrekærner i hånden, til de
blev svedige, og så grave dem ned (Sorøegnen)
eller så dem i en urtepotte; når de spirede, for-
svandt feberen (VJylland) (3).

For at værne gæssenes havre mod forhekselse
satte man en saks (stål) i den (4).

Havren modvirkede heksenes kunster; under
staldens dørtærskel blev nedgravet havregryn,
en hugorm og jord fra tre markhjørner (nord-
jysk tryllebog; 5). Ville fløden ikke give smør,
blussede man fadene med havrehalm (VFyn; 6).
– Forfulgt mand i eventyr kaster havrekorn mod
trolden og standser ham (7).

Den langhalm, som blev bredt under liget, skulle
være af havre og lidt deraf kom med i kisten,
resten blev brændt, ellers kom der snart igen lig
i gården (VJylland; 8).

Havrehalm i ægtesengens bund eller som visk i
træsko og støvler gav rødhårede, krølhårede
(SSjælland) eller skeløjede børn; det vogtede
navnlig unge piger sig for at gå med (9), man
sagde også, at vedkommende ikke blev gift (10)
eller kom til at sove dårligt om natten (11).

Under arbejdet med kornet kastede børn og
unge mennesker en håndfuld havrekærner på
hinanden: så mange der blev hængende, lige så
mange friere eller kærester ville man få – gifte
folk: det antal havde de haft (12). Skikken br-
uges endnu (1937), men »kærnerne var vel mere
talrigt repræsenteret i datidens vadmeldsdragt end
i nutidens høstdress« (11).

Under uheldige forhold skulle havren kunne
forvandle sig til hejre, svingel (giftig rajgræs)
eller rug (12) – en overtro, som i nogle egne var
meget befæstet helt frem til vor tid (13), skønt
den gang på gang blev modsagt af landøkonomer
(14). »Højst urimelig er den påstand, at en plante
kan forvandles til en anden af forskellig slægt
eller opvokse af en anden slægts frø, da den
hverken er støttet på fornuft eller erfaring« (15).

LITTERATUR: (1) 488 9,1888,17; 488g 1,103; (2)
488i 6,2,303; (3) 488j 4,440; 228c 72; (4) 891 63;

310 1,1854,14; (5) 572 39,371; (6) 107; (7) 310 2,48; 228e 1,460; (8) 466 164; (9) 955 1937,226 (v. Kolding o. 1850); 305 95; 624c 54; (10) 830 8,1887,51; (11) 1014 30,131; (12) 514 1839,63f; 466 73; 488 9,1888, 44; 794 3.1,1896-98,97 (Mols); 520 9; 161 1903/30: 288; (13) 783b (v. Viborg 1871); 191 2,177; (14) 514 1839,63f; 916 2.1,1839,75-80; (15) 102 1828,165.

TALEMÅDER, ORDSPROG

»Løke sår havre«, »det er Løkes havresåd« sagde man, når luften en varm sommerdag flimrede ved horisonten eller jorden dampede om foråret (1); hønsene »går i Løkes havre«, hvis de fælder fjer og ikke lægger æg (Salling 1743; 2), jf. s. 144. – Vil snakken i et selskab ikke komme i gang eller der pludselig bliver stille, siger man: »der er god havresæd« (1688ff), »nu er det havreså« = havren skulle helst sås i stille vejr (3).

Han gav døden en skæppe havre, eller: han har købt sig fra Hel for en skæppe havre (MSlesvig) sagde man om en, der overvandt en svær sygdom; talemåden stammer fra hedenolds tro på helhesten, den nøjes med havren og glemmer at hente patienten (4).

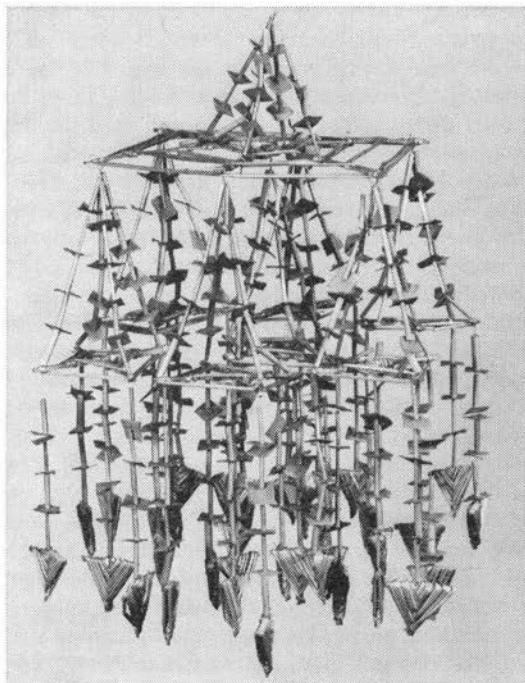
Mands hest i mands havre, det han hverken skade eller gavne (5). Mergel er som pisken, men møget er som havren (6). Det er ondt (eller ikke let) at købe havre af gåsen (1682; 7). Nu har du nok tørret en god skæppe havre; hun tørrer havre (om pige, der sidder over ved dans); den tager en god skæppe havre; han regner det ikke for en havreavne (om den ikke så nøje-regnende) (8). Den nærige kan ikke undvære så meget som en havreavne (9). – Sml. s. 144.

I sanglegen »Skære, skære havre, hvem skal havren binde?« er det nok tilfældigt, at netop denne kornsart nævnes (10).

LITTERATUR: (1) 159 1909,72; 683 16; 644 177; 153 15,1949,39; (2) 378 4,1912,117; (3) 878 2,264; 760 330; 228e 3,100,566f; 934 2055 (1929); (4) 605 200; 466b 146; 24c 24; (5) 488 9,1888,41; (6) 586 2, 23; (7) 878 1,228; (8) 488d 108; (9) 760 21; (10) 906 145-50.

POESI OG PROSA

En hær af havrespirer, · der bliver ved og ved, · små kongetro soldater · i række og geled · har rejst en skov af lanser · i agermuldens bed *Aage Lind* (1). Havren står tæt og svær ... en hel mørkegrøn måtte af saft og frodighed *Johannes V. Jensen* (2). Den dejlige havre, der ser ud, når den er moden, ligesom en hel mængde små gule kanariefugle på en gren *H. C. Andersen*, Bog-

»Uro« af halmstrå og kulørt papir. Foto: Dansk Folkemuseum, Brede.

hveden (1841). Havren virrer i blæsten med sine små, hængende kiler, der ligner svaler, der flyver op *Mogens Lorentzen* (1947).

Havren forekommer meget ofte i *Jeppe Aakjærs* poesi (3), f.eks.: havren nikked hid og did og vinked med sin top; [når] havrens toppe ringler fint · til fjerne klokkers bedeslag. Jeg er havren. Jeg har bjælder på, · · mer' end tyve, tror jeg, på hvert strå. · Mens i dug jeg groed fod for fod · groed' sangen sammen med min rod; · den, som ydmygt lægger øret til, · hører lærkens triller i mit spil. · Det kan kolde hjerner ej forstå: · jeg er lærkesangen på et strå, · livets rytme døbt i sommerdræ, · mer end gumlekost for folk og fæ. (4).

LITTERATUR: (1) 541c 18; (2) 433h 1916,181; (3) 754 75; (4) 1002c 124; 1002g 38, 136f.

FLYVEHAVRE OG DRAPHAVRE

FLYVEHAVREN (jf. s. 143f) er sandsynligvis indslæbt med sædekorn i bronzealderen samtidig med havrens første dyrkning i Danmark, men det kan også være sket allerede i yngre stenalder; man har fundet frø i gravhøje fra romersk jernalder (før 300 e.Kr.) og folkevandringstiden (500 e.Kr.) (1). Indtil vort århundrede forekom den

så talrigt i havre- og bygmarker, at den næppe blev regnet for ukrudt – »når sæden står i vækst skulle man ved påsyn tvivle, om byg eller havre egentlig blev udsået der« (Bornholm 1700-t; 2). *Lokes havre* måtte være skabt af et drilagtigt troldvæsen, desuden viste den »golde« sæd sig på den årstid, da Loke såede havre (3) (jf. ovenfor). – Flyvehavren var og er endnu i flere egne det mest frygtede vårsædsukrudt og navnlig en trussel mod dyrkningen af såsæd. I ældre tid kastede man før udsæd byggen i vand og skummede de lettere flyvehavrekærner af (Bornholm 1700-t; 2), men bekæmpelse endside udryddelse forsøgte kun meget få landmænd (4). Især på Lolland og Falster har flyvehavren været en hel »pest«; et sted på VLolland optales 1955 ca. 4 millioner flyvehavreplanter pr. hektar (5). Lov af 26/4 1956 (revideret 21/3 1959, 7/2 1962 og 1/7 1971) bestemmer bl.a., at såsæd skal være helt ren for flyvehavre og foderkorn ikke må indeholde mere end to flyvehavrekærner pr. kg, at sælger af inficeret ejendom skal gøre køberen opmærksom på forekomsten, og at aflugning skal ske i et 15 meter bredt bælte langs markskel. Den lange stak kunne bruges til et primitivt hygrometer. Fæstet på et bræt og foroven med en fin nål af horn eller fiskeben limet til stakken »beskriver den [i tør og fugtig luft] en kreds, som man kan inddele efter behag, og man har en meget god vejrprofet« (6).

DRAPHAVREN (s. 144) blev dyrket før 1800, idet fæstebonden Jens Christensen Degn o. 1790 samlede frø af vild draphavre og såede dem i udlægsmarker, indtil 1799 årlig 10–12 tdr. land; hans metode vandt efterhånden stor lokal udbredelse i Vendsyssel (7). 1796 skrives, at næppe noget andet græs egner sig bedre til dyrkning på fugtig bund, og at frøene kan anvendes som mannagryn til grød (8). Ved Ribe blev draphavren dyrket til særligt seje negbånd (9) – 1844 var avlen påbegyndt i Holbæk amt og med godt resultat (10), fra o. 1870 til 1920 hørte den til de almindeligt dyrkede fodergræsser, som mange landmænd anså for at være et af de bedste til kvæg (11). Nu har draphavren ingen større betydning.

LITTERATUR: (1) 443 18,100,191; (2) 942 15; (3) 683 5f; (4) 675 1,1797,209; 608 4,1789,480–88; (5) 964 27/1 1955 jf. 721 1947,96ff; 169 85,1966,97–100; (6) 696 1761,89; 739 1,1796,570 (citatet); 653 1802.1, 136; (7) 194 1,1808,413f,451; 958 1926,329f; (8) 739 1,562; (9) 57c 1,1808,121; (10) 345 100; (11) 784 1877,77 jf. 274 1,1889,20f; 191 2,286.

Blåtop, *Molinia coerulea*

er hyppig i hedemoser og på enge med tørveholdig bund. Det stift oprette 15–90 cm høje strå har en lang og smal, mørkviolet top med mørkeblå støvknapper.

Ledeløvs 1769–1837, kun ét knæ nederst på stænglen; *piberenser* 1794ff og *pibehvene* 1877, *kostehvene* 1820–77, alle jyske og efter anvendelsen, se nedenfor; *pebergræs* 1863 MSjælland er antagelig børns navn til de afrevne småaks, der skal forestille peber; *stålgræs* SSjælland af norsk stål = stabel, bunke (danner tuer) (1), eller fordi stråene er meget stærke.

Planten blev af nogle landmænd betragtet som skadelig for kvæget, måske på grund af snyltesvampe jf. Giftig Rajgræs s. 89 (2).

De lange knæløse strå »giver bonden skønne piberensere« (3). Der blev rusket *hveiner* (blåtop eller hvene?) til at binde stuekoste af og småkårsfolk tjente lidt ved den beskæftigelse (Fyn o. 1860; 4), sml. s. 136; i Holsten blev lokoste heraf brugt til at feje avner af kornet efter kastningen, andre steder benyttet til små koste, hvormed stegen blev dryppet (1796; 5) og spindelvæv fejat af krogene (jyske hedeegne; 6). Stråene kunne anvendes til fletarbejder (7).

LITTERATUR: (1) 689 2,77f; 510 1,1877,190; (2) 784 1877,111; (3) 696 1761,31; (4) 278 1,1928,186; (5) 739 1,536; (6) 754 27; 754e 97,104; (7) 398 1806, 73.

Hjertegræs, *Briza media*

med de ovale til hjerteformede, hængende småaks på hårfine topgrene er almindelig på enge og græssletter. »Det smukkeste og mest ejendommelige af vore vildtvoksende græsser« (1).

Hjertegræs 1860ff; *haregræs* begyndelsen af 1500-t med uvis betydning, *bævregræs* og *kærlighedsgræs* 1688ff, alm.; *harebrød* o. 1700, -brød efter småaksenes form? *sitregræs* 1774–1883, *slægtsmærke* 1802, *rystegræs* Fyn 1796ff, *hjerterstrå* 1854, *pebergræs* Rinkenæs o. 1870, jf. Blåtop ovenfor, *perleven* Sønderjylland, *stadsgræs* Røsnæs, *hareskæg* Sejro, *perlegræs*, *knopgræs* og *evighedsgræs* Møn, *dugdans* Falster, *soen med grise* Bornholm (2).

LITTERATUR: (1) 462 39; (2) 689 1,219f; 653 2, 1802,177; 634 16297.

DEKORATION

Plukket før St. Hans dag falder »hjerterne« ikke